

editorial

carpeta

Tres raons per llegir a Freire, més enllà de la més òbvia

Licínio C. Lima, Universitat del Minyo • 5

Fragments d'un diàleg imaginat amb Freire. Si avui aixequés el cap...

Anna Gómez Mundó, Universitat de Vic • 17

Reinventar Freire. D'ahir a avui

Xavier Besalú, Universitat de Girona • 29

Lloc i llocs de Paulo Freire en l'actualitat. Renovar l'esperança amb sabers, justícia social i ciutadania

Eunicie Macedo • 42

contínua

Conversant amb la dra. Mary Jane Curry, professora titular

Entrevistador: Fernando Marhuenda, UVEG • 55

persones, territoris i experiències

Teatre-imatge i la "lectura del món": experiències d'aprenentatge crític en un context de crisi i austeritat

Inês Barbosa • 71

Ressonar. Desenvolupament de competències a través de l'art en el context carcerari

Mafalda Guedes • 82

Aprendre, un procés de lluita i de transformació d'un mateix i del món que ens envolta

Isaac Padrós (estudiant del CFA Girona) i Miquel Blanch (mestre del CFA Girona) • 96

La pedagogia de Paulo Freire: apunts sobre l'experiència en educació bàsica de Persones Adultes.

Angel Marzo Guarinos • 109

investigació

De la Task Force al Manifesto

Rosa M. Falgàs Casanovas • 119

Presentació i debat sobre el manifest per a l'educació de persones adultes en el segle XXI • 122

arxiu

dialogica

... estem sent (Discurso de Paulo Freire en la Universitat Complutense de Madrid)

Paulo Freire • 127

fotografies

Paulo i Nita Freire • 135

llibres

No som aquí per rendir-nos: cal llegir-lo!

Sebas Parra • 137

Educació permanent. experiències emancipadores i pràctiques educatives de llibertat

Dolors Monferrer Ferrando • 141

Sumari

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Ressonar. Desenvolupament de competències a través de l'art en el context carcerari

Mafalda Guedes¹

Traducció: Loris Viviani, Rosa Navarro i Juanma Sanchis

1. Enquadrament

Considerant a la base una concepció holística i integradora de la cultura, i assumint l'art com a dret de tots els ciutadans, el PELE ha dirigit la seua acció al llarg dels últims anys junt amb les comunitats més vulnerables i, per açò, més allunyades dels processos de participació. “L'art ofereix noves possibilitats de perspectiva a la realitat, de desencadenar presa de decisions, de revelar els no-llocs i les veus invisibles, de convocar la seua dimensió política en un procés més ampli de transformació social” (Cruz, 2015, p.46). Així, és des de 2009 que el PELE manté com a objectiu la creació, dinamització i autonomia de grups de teatre, contribuint, a través de la creació artística col·lectiva, a l'ampliació d'espais d'humanització, ciutadania i llibertat dins d'una presó.

“Projectes artístics, projectes d'intervenció cultural, projectes de teatre en presons... són expressions que salvaguarden, en última instància, el següent: l'art en la seua pluralitat i, com a tal, les arts en la relació circular amb els altres en acció. (...) L'art és el resultat de processos socials, datats i situats, i no un cos d'objectes definits una vegada per totes i per tots els que representen institucions i disciplines consagrades. És una proposta en progress, contradictòria i tensa” (Cruz, 2015, p.490).

El PELE integra una xarxa europea d'interlocutors que desenvolupen projectes artístics en contextos carceraris i per això en 2011 és invitada a participar al projecte *European Personal Effectiveness and Employability through the Arts* (PEETA) que, a través del Programa Leonardo da Vinci, va difondre una metodologia creada per l'organització anglesa “*Superact*” i duta a terme per 5 països europeus en una experiència pilot. Aquest projecte sorgeix de la necessitat de validar i certificar les competències personals i socials desenvolupades a partir de la participació en projectes artístics, amb l'objectiu d'enfortir i tornar efectius els processos d'inclusió dels grups més vulnerables, en aquest cas particular, de la població reclusa.

En aquest enquadrament, es va realitzar el projecte *Inolvidable Emilia* en l'EP de Santa Cruz do Bispo Femenino. Durant 4 mesos un equip artístic i pedagògic va treballar amb un grup de 15 dones que, més enllà de la participació en un procés de creació artística del qual va resultar l'espectacle *Inolvidable Emilia*, va obtenir una certificació SEPE (*Supporting Employability and Personal Effectiveness*) expedida per l'organisme internacional *Edexel*.

Considerant els resultats aconseguits amb aquest projecte, el potencial de la metodologia testada i implementada, invertint en la continuïtat del treball en el context carcerari i en la possibilitat d'adequar i aproximar

¹ Rectoria de la Universitat de Porto

aquesta metodologia al context de la realitat nacional, el PELE va presentar la candidatura del projecte RESSONAR en 2014, integrada en el domini D —Recolzament a l'Ocupabilitat i Inclusió dels joves del Programa de Ciutadania Activa.

Aquest programa és un instrument de recolzament a les Organitzacions No Governamentals (ONG), en vigor entre 2013 i 2016 i finançat pel Mecanisme Financer de l'Espai Econòmic Europeu (EEA Grants) —Noruega, Islàndia i Liechtenstein, gestionat per la Fundació Calouste Gulbenkian.

2. Context

“Tota institució total pot ser vista com una espècie de mar mort en què apareixen xicotetes illes d'activitats vives i atraients” (Goffman, 1974).

Segons les dades del DGRSP (15 de març de 2016) existeixen 14.330 reclusos en els establiments carceraris portuguesos, cosa que correspon a un nivell d'ocupació de prop del 134%. Els diferents observatoris dels drets humans es refereixen a la situació carcerària portuguesa: “Els problemes més rellevants en l'àmbit dels drets humans inclouen l'ús excessiu de la força i l'abús sobre detinguts i reclusos per part de la policia i de les guàrdies carceràries; a més de les condicions de les presons: insalubres i superpoblades; i la violència contra dones i xiquets” (Informe Final del Departament d'Estat Americà, 2015).

Com referix Foucault (1999), la presó, en tant que institució “completa i austera”, té com a objectiu punir els delinqüents, però amb la diferència de recuperar-los de forma positiva per a la societat, prioritzant la transformació dels individus.

Segons les estadístiques de finals de 2014, presentades per la DGRSP², el 94% dels reclusos són de sexe masculí, 3,6% no sabien llegir i escriure i el 3,4% sabien a penes llegir i escriure, el 52% de la població reclusa posseïa habilitats literàries de fins al 2n cicle, a penes l'11% va freqüentar l'ensenyança secundària i l'1,3% posseïen el grau universitari. Prop del 24% freqüenten l'escola, el 5% freqüenten cursos professionals i el 36% mantenen una ocupació laboral. Analitzant aquestes dades podem notar que prop del 35% de la població carcerària no freqüenta activitats educatives/formatives/professionals.

Per a Goffman “les institucions representen hivernacles que actuen en la transformació de les persones” i la correcció individual ha de realitzar el procés de “requalificació” de l'individu com a subjecte de dret i on s'emfatitze la reeducació orientada a la reinserció, no obstant això “el seu jo és sistemàticament, encara que moltes vegades no intencionalment, mortificat” (1974).

El compliment de la pena, que es pretén que siga un temps de resocialització, més que de mera privació de la llibertat, és en veritat definit per molts reclusos com un procés de despersonalització, alienació, un “temps mort”. Goffman

(*idem*) defineix aquest procés de mortificació com una tensió entre el món domèstic i el món institucional, la primera barrera entre l'intern i l'extern, simbolitzada per la pèrdua del nom, dels béns personals, de les xarxes de sociabilitat, del treball.

Aquest sentiment de temps mort explica l'interés cap a les activitats de distracció que fan oblidar momentàniament la situació real. “Si es pot dir que les activitats usuals en les institucions totals torturen el temps, tals activitats el maten misericordiosament” (*idem*).

La reclusió representa un temps amb regles i normes diferents de les que existeixen en llibertat i, per açò, és també un moment privilegiat per a l'aproximació d'aquells que es troben en situació de major vulnerabilitat en diferents dimensions i per a aquests més allunyats dels processos de participació i ciutadania. Aquest concepte de participació està naturalment relacionat al concepte d'apoderament, que pot ser definit com “el procés o mecanisme pel qual les persones, les organitzacions i les comunitats poden assumir el control lliure de les seues pròpies vides” (Rappaport, 1987, cit in Cruz, 2015, p. 48).

Assumint l'art com a practica transformadora i un exercici de ciutadania que pot potenciar els processos d'apoderament, el RESSONAR va ser orientat cap a grups de joves entre els 18 i els 30 anys, amb un procés de fracàs i abandonament escolar i que revelaren major resistència i dificultats d'integració a les propostes formatives i les activitats existents.

D'esta manera, es va pretendre que la participació als tallers artístics poguera representar un primer moment d'aproximació i permeabilitat per a aquests joves, normalment més allunyats d'aquests processos, motivant-los a l'experimentació de la llibertat creativa en la busca de possibilitats de canvi i de redisseny de nous futurs individuals i col·lectius.

El RESSONAR assumia a més, en la seua concepció, l'educació d'adults de forma holística i integradora: “L'educació és comunicació, és diàleg, en la mesura que no és la transferència de saber, sinó una trobada entre subjectes interlocutors que busquen la significació dels significats” (Freire, 1983, p.46).

3. Metodologia

El RESSONAR adopta com a base una metodologia innovadora de validació i certificació de competències personals i socials a través de la participació en projectes artístics. Parteix de la idea que tot ser humà té un potencial creatiu, potencial que, sent estimulat, genera transformacions. Com diu Prentki (2009, cit en Cruz, 2015, p.53) “l'art ens porta als llocs de la sorpresa, del xoc, de la meravella, expulsant-nos

de les zones del costum i de la comoditat per a canviar les nostres nocions del que som i del que podem ser”.

El PELE va optar per dissociar el procés de creació artística del de validació i certificació de competències, de manera que puguen fluir sense contaminació mútua, concretant dos equips: l'artístic i el pedagògic. La participació en processos col·lectius de creació, dialògics i no directius, reflexius, on el grup participa en totes les fases del procés, revelen i potencien el desenvolupament de competències personals i socials i el procés de validació i certificació a penes ha de reflectir allò que naturalment s'evidència en un procés de creació artística “Creant en un conjunt desenvolupem capacitats d'escolta activa, empatia, tolerància, concentració, improvisació, creativitat, respecte, responsabilitat i transparència. És creant de forma col·lectiva que recreem la societat i la democràcia” (Cruz, 2015, p.197).

En aquest projecte es va optar per explorar diferents llenguatges artístics: teatre, música, arts circenses i dansa, així com reflectir i validar el potencial de cada un d'ells en aquest model metodològic i poder adequar-los conforme al grup i les seues característiques. Els artistes responsables de la dinamització dels diferents tallers tenien formacions i recorreguts distints en l'àrea de les arts performatives i en l'experiència de treball amb comunitats. Posseïen, no obstant això, algunes característiques transversals i essencials: una postura no directiva, la capacitat de crear relacions empàtiques i de confiança, el desenvolupament de processos de creació col·lectiva, el desenvolupament de processos de promoció de reflexió i qüestionament de la realitat desafiant a través de la creativitat els límits i les suposicions socials. Com diu Scher (Cruz, 2015) “a penes amb el desafiament d'una construcció que continga a saber a la imaginació de molts, a penes amb el desig d'intentar conèixer més enllà dels límits, es provoquen els canvis, contenen la possibilitat de generar una nova mirada sobre la realitat” (p.95).

Les huit accions de projecte van succeir en quatre establiments carceraris del nord de Portugal: Establiment Carcerari de Porto, Establiment Carcerari de Santa Cruz do Bispo (femení), Establiment Carcerari de Santa Cruz do Bispo (masculí, amb un grup de treball en règim comú i un altre en el psiquiàtric) i l'Establiment de Val do Sousa, entre gener de 2015 i març de 2016, havent participat en el projecte un total de 202 joves.

L'equip pedagògic estava constituït per un element de la facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat de Porto (FPCEUP) i per tres tutors. Aquests havien sigut, ells mateixos, reclusos i, en aquest projecte, tenien com a funcions principals ser l'enllaç amb la comunitat reclusa, així com servir de “model de succés” per als reclusos actuals. En aquest sentit, van tindre un paper fonamental en l'establiment dels canals de comunicació de proximitat amb els participants. L'equip va recollir, a través de l'observació participant, els indicadors de cinc objectius generals

de l'aprenentatge: Desenvolupament Personal i Autoconfiança; Comunicació; Relacions Interpersonals i Treball en Equip; Gestió de Tasques i Reflexió.

L'observació participant va ser triada com a metodologia de recollida de dades pel fet de permetre una participació activa de l'equip pedagògic, especialment perquè

“sense l'altre, no hi ha veus. Sense l'altre no hi ha ecos. El subjecte i l'altre. Relacions dialògiques que no es donen en el buit són relacions sociohistòriques, sobrecarregades per les condicions de la seua explicitació, estant els interlocutors condicionats pel caràcter d'aquestes trobades que, no obstant de les seues determinacions, són llocs i temps de construcció de noves condicions. Inclusió i creació concomitants, perquè el diàleg es dona sobre l'estable i sobre l'inestable de la relació amb l'alteritat. És per això que som, en una veu, moltes veus” (Geraldi, 2005, p.17).

Els diferents tallers de creació artística van oferir un espai i un temps perquè aquestes dimensions fossin revelades i potenciades i, a través de les sessions de *feedback* individuals i col·lectives, l'equip pedagògic va inserir la reflexió sobre la transferència d'aquestes competències per a les altres esferes de la vida dels participants.

Aquestes sessions de *feedback*, que transcorren de forma paral·lela als tallers artístics, orientats per l'equip pedagògic, se sustenten, d'una banda, sobre el material arreplegat per l'equip a través de l'observació participant i, per l'altra, en el procés de reflexió/discussió estimulat en el grup, o siga, no es pretenia que fóra a penes una progressió individual sinó sobretot una construcció col·lectiva. Considerant el perfil del grup de participants (fracàs i abandonament escolar), aquest procés, que es va traduir en el reconeixement de competències personals i socials i partir dels tallers artístics, va tindre efectivament un efecte transformador, perquè, per a la majoria d'aquests joves, va ser la primera vegada que van rebre un *feedback* positiu i constructiu del seu comportament en un context formatiu.

Aquest efecte transformador i coconstruït es basa en la premissa, definida per Paulo Freire, que

“El subjecte pensant no pot pensar sol; no pot pensar sense la coparticipació d'altres subjectes en l'acte de pensar sobre l'objecte. No és un 'pense', sinó un 'pensem'. És el 'pensem' que estableix el 'pense' i no el contrari. Aquesta coparticipació dels subjectes en l'acte de pensar es dona en la comunicació. L'objecte, per açò mateix, no és la incidència terminativa del pensament d'un subjecte, sinó el mediador de la comunicació. D'ací que, el contingut de la comunicació, no puga ser comunicat d'un subjecte a un altre”(1983,p.44).

Es pretenia així, a través de les sessions de *feedback* potenciar una coconstrucció del saber reflexiu, on els participants eren estimulats a reflexionar sobre el procés i sobre ells mateixos.

D'esta manera, a través d'un procés d'auto i d'hetero avaluació, a partir dels diferents objectius pedagògics i criteris de validació, es va materialitzar el procés de certificació, convalidat pel Servei d'Educació Contínua de la FPCEUP.

4. Presentació dels resultats

En el projecte RESSONAR les dinàmiques i els processos de creació artística es van orientar per al desenvolupament de competències personals i socials i competències d'ocupabilitat d'ús transversal en diverses dimensions de la vida. Aquestes competències personals i socials corresponen a allò que en anglés es designaria com soft skills. Les competències personals i socials són, per tant, atributs i capacitats que permeten a l'individu millorar les seues interaccions amb els altres i amb el món al seu voltant (Heckman i Kautz, 2012; Harding, Wyse, Dobson i Morenoff, 2014).

El desenvolupament i la validació d'aquestes competències partia del supòsit que els subjectes posseïen a priori un conjunt de sabers, les sessions artístiques i de *feedback* del qual vindrien a potenciar. Aquesta assumpció es basa en la idea, defensada per Freire que: a) l'educand té coneixements que no poden ser oblidats en l'acte d'aprendre; b) el coneixement es forma en relació amb la realitat; c) es coneix allò que s'ha desconegut partint del que coneix; d) allò que s'ha conegut és, en l'adult, centrat en la seua pròpia realitat (Barreto, 1986).

Entre les competències personals i socials perseguïdes en el treball de RESSONAR es troben les relacions interpersonals (específicament en els vessants de comunicació, gestió de conflictes i de treball en equip), la gestió de tasques i reflexió sobre els aprenentatges realitzats (o siga, metacognició), que és essencial per a l'autonomia del subjecte en la mesura que es referix a les seues capacitats de desenvolupar, monitoritzar i avaluar plans d'actuació.

En el quadre de la supervisió científicopedagògica del projecte i de la certificació del desenvolupament de les competències personals i socials dels participants, es va desenvolupar una taula d'anàlisi de les seues aptituds i comportaments. Aquesta taula (Taula 1) va constituir la base per a l'avaluació dels integrants del projecte. A partir d'un conjunt d'objectius d'aprenentatge, es van definir els respectius criteris d'avaluació, que posteriorment es feren operatius a través d'indicadors observables.

Com s'ha dit anteriorment, per a poder implementar aquest procés d'avaluació i certificació, la tècnica de l'equip pedagògic va assistir a la gran majoria de les sessions, participant activament al procés de construcció artística. Per a evitar un allunyament i

una inhibició per part dels participants, la tècnica participava en totes les activitats proposades pel monitor responsable de la component artística. Al mateix temps, tenia un punt privilegiat d'observació i d'una interacció més pròxima amb els subjectes, la qual cosa va permetre arreplegar de forma més fàcil els indicadors necessaris a l'avaluació de les competències. Com a resultat d'aquesta participació i observacions sistemàtiques es van produir informes diaris referits a les avaluacions parcials dels participants.

Taula 1

Objectius generals	Criteris d'avaluació	Indicadors
1. DESENVOLUPAMENT PERSONAL I AUTOCONFIANÇA	1.1. Identificació i desenvolupament de les competències personals 1.2. Autonomia i confiança	Manifesta consciència i satisfacció relativament a les seues competències/Aconsegueix identificar les competències que li agradaria desenvolupar/S'expressa lliurement i defén la seua opinió/Actua sense sentir-se intimidat pels altres/Aconsegueix gestionar l'estress i la frustració/Té una postura crítica i reflexiva
2. COMUNICACIÓ EFICACÇ Ser capaç de comunicar eficaçment	2.1. Competències d'escolta activa 2.2. Comunicació amb línia amb els altres	Fa preguntes que demostren interès/Fa concessions i té una postura assertiva/Aconsegueix identificar les emocions i enfrontar-se a elles/Aconsegueix escoltar activament/Aconsegueix col·locar-se en el lloc de l'altre/Comunica de forma no verbal a través del contacte visual i/o el llenguatge corporal
3. RELACIONS INTERPERSONALS I TREBALL DE GRUP	3.1. Pro-activitat i cooperació 3.2. Competències de col·laboració i treball en equip	És entusiasta/motivador del grup/Pren iniciativa/Es preocupa i ajuda els altres, donant-los coratge/Fa crítiques constructives/Feedback positiu/S'adapta amb facilitat als canvis/Proposa idees innovadores/Demostra capacitat de compromís/Acepta les decisions del grup
4. GESTIÓ DE TASQUES Demostrar competències d'ocupabilitat al llarg del treball en grup	4.1. Competències de planificació i gestió de tasques 4.2. Flexibilitat en la resolució de problemes 4.3 – Assistència	Completa les tasques dins dels terminis estipulats/Demostra competències de gestió de temps/Acudeix a les sessions/Segueix les instruccions/Identifica els problemes/Supera desafiaments amb ajuda o sense
5. APRENENTATGE I REFLEXIÓ Demostrar capacitat de reflexió al voltant de les seues competències d'ocupabilitat	5.1. Identificació de competències necessàries per a desenvolupar la seua ocupabilitat en el futur 5.2. Planificació del desenvolupament de competències per a ocupabilitat futura	Té una actitud positiva enfront del treball/És responsable/Segueix les instruccions i la supervisió/Acepta crítiques constructives

Competències certificades per la FPCEUP	
Escolta activament	S'expressa lliurement
Qüestiona	Actua sense sentir-se intimidat
Concedeix i manté una postura assertiva	Empatia
Identifica les emocions i s'enfronta bé a elles	Gestiona l'estress i la frustració
Proposa	Postura crítica i reflexiva
Acudeix	Es col·loca en el lloc de l'altre
Col·labora	Comunicació no verbal
Motiva	Fa crítiques constructives
Proactiu	S'adapta al canvi
Preocupat pels altres	Accepta decisions
Flexible	Supera desafiaments
Puntual	Creatiu
Gestiona el temps	Actitud positiva
Conscient de les seues competències	Responsable
Identifica les competències que li agradaria desenvolupar	Accepta crítiques constructives
Identifica els problemes	Compromés
Compleix amb els terminis	

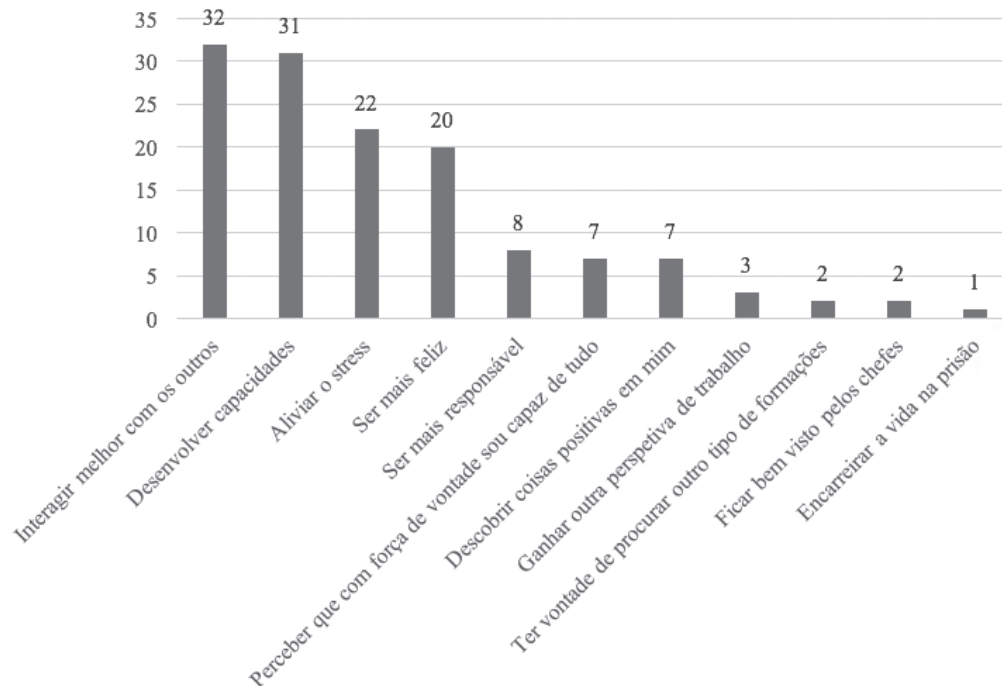
Per tal que aquesta recollida de dades tinguera un impacte positiu en els participants va haver-hi un moment, a mitjan procés de cada grup de treball, designat pel *feedback*, on l'equip pedagògic orientava una sessió de grup amb el principal objectiu de tornar a cada participant les dades de l'observació realitzada fins al moment i la respectiva identificació de les competències. Aquesta sessió va tindre, en tots els grups de treball, un impacte prou positiu, una vegada que la identificació de les competències i la seua exposició al grup contribuïren clarament com a reforç per a l'autoestima individual i de grup, reflectint-se encara en una evident millora de la prestació del grup en les sessions següents.

Després de la presentació de l'espectacle final de cada grup de treball es va realitzar una segona sessió de *feedback*. Aquesta més orientada a compartir aspectes positius, negatius i per a millorar; des del punt de vista dels participants, la majoria de les vegades aquesta es va realitzar de manera més informal. Aquestes sessions de *feedback* van constituir, així, uns moments fonamentals de reflexió sobre els aprenentatges realitzats. De forma simultània, van constituir també ocasions d'aprofundiment de la relació entre l'equip tècnic i els participants, en una lògica de comunicació transparent i honesta, i també de treball sobre les relacions a l'interior del grup dels participants, que van tindre l'oportunitat d'exposar-se i exposar els seus punts de vista sobre tot el procés.

L'última fase del procés de pràctica i avaluació de les competències personals i socials va ser constituïda per sessions de treball individual, amb tres objectius fonamentals:

1. Esbrinar la naturalesa dels impactes positius i negatius del projecte per a cada participant i de quina forma aquest haja contribuït a la millora del seu desenvolupament personal i la seua autoconfiança; comunicació eficaç; relacions interpersonals i treball de grup; gestió de tasques; reflexió i aprenentatge;
2. Promoure una autoavaluació dels participants en el sentit de tindre una autoresponsabilització i consciència pel que fa al seu treball/evolució;
3. Transferir el treball d'identificació de competències realitzat en l'interior del projecte per a l'esfera professional, a través d'un conjunt de qüestions i de la producció de dinàmiques promotores de reflexió i d'una conseqüent perspectiva d'un rumb professional continuable en un futur

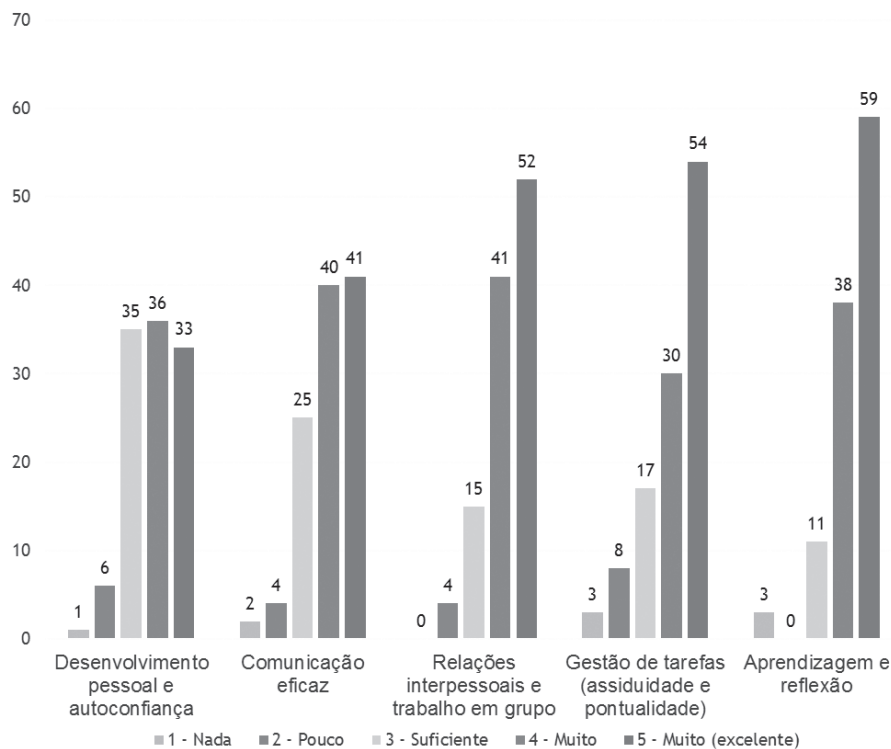
GRÁFICO 1
Participar no Projeto ECOAR ajudou-me a...

El gràfic 1 sistematitza les percepcions dels participants pel que fa als beneficis que el projecte RESSONAR els va proporcionar; emergeixen dos aspectes que els joves van valorar com benèfics de la seua participació: la promoció de la interacció i el desenvolupament de capacitats, seguits per l'abast d'un estat emocional més feliç i pacificador.

Amb major detall es poden observar en el Gràfic 2 les percepcions dels participants referides a l'impacte del projecte en les 5 àrees que enquadren els objectius de l'aprenentatge.

Em que medida é que a sua participação no projeto contribuiu para o seu desenvolvimento nos seguintes aspetos

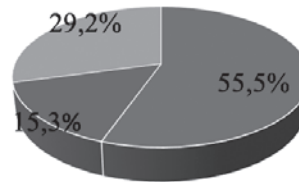

En la seqüència del treball realitzat, el Gràfic 3 representa el percentatge dels joves les competències d'ocupabilitat dels quals van ser certificades. Veiem que el 55,5% dels participants van ser certificats per la FPCEUP, adquirint així una cer-

tificació de les competències; un 15,3% van obtenir un diploma de participació al PELE i el 29,2% van abandonar. És important subratllar la diferència entre els dos tipus de certificats. El primer va ser entregat només als joves que van demostrar les competències referides a la Taula 2; mentre que el segon va ser atorgat als joves que, encara que van romandre en el projecte fins al final, no van aconseguir el número mínim de competències, per aquesta raó van obtenir un certificat de participació al PELE.

Presentem ací alguns extractes, no menys importants, dels discursos dels participants que il·lustren la seua percepció sobre el Projecte i que coincideixen amb els gràfics anteriors.

GRÁFICO 3 Taxa de Certificação

- Certificados (certificado de validação de competências FPCEUP. N=112)
- Participantes (diploma de participação PELE. N=31)
- Desistentes (N=59)

“Em sentia oblidat ací dins i aquesta participació va ser un inici per a encarar la meua vida en la presó. Em van donar treball i tot”. (Participant de l'establiment Carcerari de Val do Sousa)

“Porte pres 6 anys i mai ningú m’havia dit que tenia tantes competències. Em vaig quedar orgullós de mi mateix”. (Establiment Carcerari de Val do Sousa)

“Ací em sentia tranquil i vaig aprendre a confiar en l'amor de la música. Açò em va donar força en el cor.” (Establiment Carcerari de Santa Creu de Bispo – Clínica Psiquiàtrica)

“Ens pensem que no som res i ací ens vam adonar que tenim valor”. (Establiment Carcerari Especial de Santa Creu de Bispo – Clínica Psiquiàtrica)

“M'ajudà a dormir i a dormir millor, millor que amb els medicaments”. (Establiment Carcerari Especial de Santa Creu de Bispo – Femení)

“El feedback em va alçar l'autoestima. Va ser una valoració molt gran” (Establiment Carcerari Especial de Santa Creu de Bispo)

“Ací vaig percebre que amb cadenes també podem ser lliures”. (Establiment Carcerari Especial de Santa Creu de Bispo)

5. Avaluació externa

En l'àmbit del Projecte RESSONAR va ser realitzada una avaluació externa, a càrrec de l'Àrea Transversal d'Economia Social de la Universitat Catòlica Portuguesa (Porto), representada pel Professor Doctor Américo Mendes.

A través de la metodologia adoptada (Mendes 2006, 2014, 2015) no es van avaluar només els resultats imputables al projecte en el curt, mitjà i llarg termini, sinó també el seu procés de preparació i d'implementació.

Com a resultat de l'avaluació realitzada van ser identificats 9 indicadors referents als valors creats pel Projecte, o siga: el valor lúdic; d'identitat; creatiu; cognitiu; comunicatiu; potestatiu; estètic, emotiu i eudemònic; d'ús i d'intercanvi; organitzatiu, cercles virtuoses i sostenibilitat del projecte.

“La capacitat del projecte per a trencar ‘cercles viciosos’ i desencadenar ‘cercles virtuoses’ en la seua població objectiu i en les altres parts interessades és un bon indicatiu sobre la seua sostenibilitat perquè és amb les dinàmiques d'aquest tipus que es donen mobilització i convergència dels esforços, en el sentit de procurar els recursos necessaris per a donar continuïtat i aprofundir les activitats del projecte” (Mendes, 2016 cit in Mota 2016).

L'equip d'avaluació externa destaca tres recomanacions per a millorar:

1. La possibilitat de complementar les activitats amb altres activitats de formació professional en les quals els participants puguen participar posteriorment per a desenvolupar les competències emergides;
2. Assegurar la sostenibilitat econòmica d'aquest tipus de projectes, que depén essencialment de fonts de finançament relatiu a contribucions voluntàries d'entitats privades i/o de finançament públic;
3. Perquè siga possible mesurar els efectes directament imputables al projecte, hauria d'incorporar-se en la concepció i en la implementació dels futurs pro-

jectes una estratègia de delineació experimental amb una població objecte i una de control. Amb el mateix objectiu seria també desitjable implementar estudis longitudinals seguint els recorreguts de vida dels participants (Mendes, 2016 *cit in* Mota 2016).

6. Conclusió

Els resultats sintetitzats anteriorment mostren que els reclusos tenen una percepció clarament positiva de la seua participació en el projecte. S'assenyala que les interaccions personals i la gestió de les tasques són els elements comportamentals en què els participants van identificar les millores més evidents. Des del punt de vista intersubjectiu, els participants van indicar molt clarament que van tindre grans beneficis en la seua capacitat de reflexió sobre les seues competències d'ocupabilitat.

Creiem que van ser diversos els elements diferenciadors inherents a aquest projecte que van conduir als resultats presentats. Per descomptat, l'aposta per un equip multidisciplinari, fet que va permetre una pluralitat de mirades i la producció d'interpretacions més cohesives, enriquides i reflexionades. La presència dels elements integrants de l'equip pedagògic en la majoria de les sessions va permetre també el desenvolupament de relacions de major proximitat i la reducció de les barreres relatives a allò desconegut, a més que en aquest àmbit els tutors tingueren un paper determinant.

Les sessions intermèdies de *feedback* van revelar moments molt significatius des del punt de vista de l'impacte de la identificació de les competències i la seua posterior presentació al grup va fer d'aquest moment una evident evolució dels participants en les sessions següents.

Finalment, en termes més conceptuals, la utilització de la terminologia "validació de competències" en compte "d'avaluació", més usada en contextos formatius, va traduir la perspectiva d'allò que els individus poden posseir, de fet, en un conjunt de competències que mai els van ser reconegudes i que moltes vegades no tenen consciència de posseir.

Referències bibliogràfiques

- BARRETO, JOSÉ (1986). *A educação de adultos na ótica Freiriana*. Retirado de http://www.paulofreire.ufpb.br/paulofreire/Files/revista/Educacao_de_Adultos_na_otica_Freiriana.pdf
- BUREAU OF DEMOCRACY, Human Rights and Labor (2015). *Country reports on human rights practices*. United States Department of State. Retirado de <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>
- CRUZ, Hugo (Coord.) (2015). *Arte e comunidade*. Fundação Calouste Gulbenkian: Lisboa.

- FLETCHER, Del Roy, & DALGLEISH, Karl (2012). *An evaluation of the personal effectiveness and employability through the arts project*. Reino Unido: Sheffield Hallam University. Retirado de <http://www4.shu.ac.uk/research/cresr/sites/shu.ac.uk/files/eval-effectiveness-employability-arts.pdf>
- FOUCAULT, Michel (1999). *Vigiar e punir*. Editora Vozes: Petrópolis.
- FREIRE, Paulo (1983). *Extensão ou comunicação?* Rio de Janeiro: Paz e Terra.
- GERALDI, João (2005). A linguagem em Paulo Feire. Educação, *Sociedade & Culturas*, 23, 7-20.
- GOFFMAN, Ervin (1974). *Manicômios, prisões e conventos*. Editora Perspectiva: São Paulo.
- HARDING, D. J., WYSE, J. J. B., DOBSON, C., & MORENOFF, J. D. (2014). Making ends meet after prison. *Journal of Policy Analysis and Management*, 33, 440-470. doi: 10.1002/pam.21741
- HECKMAN, J.J., & KAUTZ, T. (2012). Hard evidence on competências pessoais e sociais. *Labour Economics*, 19(4), 451-464. doi: 10.1016/j.labeco.2012.05.014
- MENDES, Américo (2006). Implementation analysis of forest programmes: Some theoretical notes and an example. *Forest Policy and Economics*, 8, 512-528.
- MENDES, Américo (2014). Values human beings give to goods and services and the economy of communion. *Revista Portuguesa de Filosofia*, 70(1) 94-110.
- MENDES, Américo (2015). Metodologia de avaliação de projectos de economia Social. Porto: ATES – Área Transversal de Economia Social, Universidade Católica Portuguesa.
- MOTA, Maria João (Coord.) (2016). *Arte e cidadania em contexto prisional: Percursos do projecto ECOAR [Art and citizenship in prison context: Paths of the ECOAR project]*. Porto: PELE.